

ertheless, it must be agreed that Göransson's book is a piece of solid scholarly work written by a passionate author.

Elena Dablberg

Mats Hayen, *Stadens puls: en tidsgeografisk studie av hushåll och vardagsliv i Stockholm, 1760–1830*, Studier i stads- och kommunhistoria 30 (Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet, 2007). 278 s.

Det är tydligt att Mats Hayen tycker om att skriva och att han är rätt duktig på det. Avhandlingen *Stadens puls* har en disposition och rubriksättning som är både genomtänkt och målande. Ställvis, i synnerhet i början av boken, är greppet beskrivande med en strävan mot förståelse av både forskaren i dag och forskningens objekt: människan i vardagen för ett par sekel sedan. Samtidigt finns intresset för det teoretiska och analytiska där, liksom förmågan att argumentera för de egna avgränsningarna och metodvalen. Avhandlingen är ett modernt avgränsat lärdomsprov, som trots en teknisk metod öppnar intressanta perspektiv på vardagslivet i det historiska Stockholm.

Det konkreta forskningsuppdraget i avhandlingen är att utreda om hushållen i Stockholm var mindre år 1830 än 1760 och även hur hushållen förändrades. Som grund för intresset för just dessa frågor finns ett antagande, hämtat från Allan Pred, om att förändringar i maktförhållanden, i verksamheter (projekt) och i rumslig organisation alltid hänger ihop. Således kan förändringar i ett samhälle studeras med tidsgeografiska instrument, såsom vardagslivets olika rutiner som utspelar sig i rummet och i tiden. Hur hushållen var uppbyggda och vilka verksamheter som fanns i dem vid olika tider avspeglar alltså stora samhällsliga förändringar.

Hayen använder mantalslängder från åren 1760 och 1830 som källa för sin undersökning. Studien fokuserar i själva verket mycket på just dessa »punkter» i tiden, även om författaren är noga med att utveckla tanken om att strukturerna i själva verket återskapas genom dagligen återkommande rutiner (strukturen). Trots att det på ett sätt alltså handlar om snitt i tiden, är dessa snitt utsträckta i tid, hos Hayen i praktiken ett odefinierat vardagsdygn. Materialet täcker inte hela staden, utan består av utvalda centrala och mer perifera områden fördelade i arton trakter. Hus-

hållens storlek studeras, liksom deras aktivitet. De olika hushållsföreståndarna är klassificerade enligt vad deras titlar ger för indikationer om deras verksamhet. I samband med detta framkommer även ett av problemen med avhandlingen. Det kan tyckas trivialt men med tanke på att det trots allt gäller empirisk forskning är det av betydelse, nämligen hanteringen av det digitala materialet. Det verkar som om författaren själv skulle ha planerat och förverkligat den databas han använt (MLBD 1760/1830), men vi får endast veta vissa principer som applicerats, samt en del ramdata i en bilaga. Det vore väldigt intressant att få veta hur man möjligen kan få göra sökningar i databasen, alltså var och inte minst att forskningsmaterialet långtidsbevaras, hur själva databasen varit strukturerad och hur sökningarna är gjorda. Även den för undersökningen centrala databasen Hisco (<http://historyofwork.iisg.nl>) saknas i litteraturförteckningen.

Själva undersökningen inleds med en vandring genom staden och de olika trakterna. Parallellt görs en jämförelse mellan de sociala förhållandena vid de två gränsåren. Det långa kapitlet visar på tydliga skillnader mellan de olika trakterna och de två tidpunkterna. Studien utmynnar i en sammanfattning av fyra processer som blivit synliga. Den första kallas »Från borgargårdar till hyreshus». I praktiken handlade det om att de mellanstora hushållen (3–5 vuxna) tappade mark, medan de stora och små blev fler. Den andra processen var den interna handelns utveckling, det vill säga ett starkt uppsving för detaljhandeln och ett större antal pigor. Den tredje utvecklingen var krisen inom textilindustrin, som i synnerhet märktes på Södermalm. Den sista processen som Hayen tar fram var hantverkets renässans, också det en utveckling som beskrivs nyanterat. De olika tendenserna tog sig olika uttryck på olika håll i staden, något som författaren väl lyckas visa.

I nästföljande kapitel visar Hayen genom en fallstudie från år 1830 på ett levande och intressant sätt hur de olika processerna format hushållen i en fastighet i Gamla stan. Här kommer även snittets tidsdimension in. Bilden blir givande, även om bevisvärdet och vissa av tolkningarna i sig kanske kunde diskuteras. Men sedan kommer undersökningen in på relevanta frågor om de olika rummen och verksamheterna i staden och argumentationen förs framåt på ett bra sätt. Utgående från de fyra processerna visar Hayen att det under perioden skett en klar proletarisering, som samtidigt anses vara en sorts emanciperings. Inom flera yrkesgrupper har gesällerna i praktiken grundat egna hushåll och börjat få ersättning i form av kost- och logipengar. Stadens

rum och maktstrukturer hade förändrats, gatorna hade blivit livligare, med handel och mera folk i rörelse. Poliskammaren hade inrättats, eftersom tjänstefolk och gesäller allt oftare befann sig utom husbondens eller mästarrens kontroll. Krogarna hade blivit fler.

I många avseenden bekräftar och förklarar Hayens studie resultat som tidigare forskning av bland andra Christine Bladh kommit fram till. Författaren placerar på ett förtjänstfullt sätt in sin forskning i dagsläget och visionerar även framåt. I det sammanhanget, nästan som en efterskrift, för Hayen en bra dialog med Anthony Giddens' tankar. Diskussionen kring Giddens kunde kanske ha förtjänat en mer central plats i avhandlingen. Nu diskuterar Hayen i sin teoridel kring mer irrelevanta filosofer, som Heidegger och Gadamer, utan att direkt hänvisa till deras verk. Han förklarar sin avsikt vara att fokusera på det hermeneutiska innehållet i de tidsgeografiska teoribildningarna och att utifrån källmaterialet utforma en rekonstruktion (tolkning) av ett vardagsliv vid vissa »punkter» i tiden och återskapa dem från dag till dag. Utläggningen om hermeneutiken i början av boken kan kanske förbigås som ett utslag av vad som tyvärr måste uppfattas som obligatorisk teoriexercis i doktorsavhandlingar. En grundligare presentation av Giddens kunde ha varit en bättre möjlighet. Trots att många siffror presenteras i tabeller och diagram, belastas läsaren inte i texten med för mycket data. Tolkningar eller rekonstruktioner serveras tvärtom på ett sätt som är lätt att ta till sig.

Jessica Parland-von Essen

Jon Helgason, *Hjärtats skrifter: en brevkulturs uttryck i korrespondensen mellan Anna Louisa Karsch och Johann Wilhelm Ludwig Gleim*, Critica literarium Lundensis 8 (Lund: Avdelningen för litteraturvetenskap vid Lunds universitet, 2007). 327 s.

Den tyska tillfällesdiktaren Anna Louisa Karsch (1722–1791) förde en omfattande brevväxling med skalden Johann Wilhelm Ludwig Gleim (1719–1803). Fler än tusen brev som hon skrev till honom, samt drygt tvåhundra svarsbrev från Gleim, finns bevarade i litteratur- och handskriftsmuseet Gleimhaus i Halberstadt. Materialet är – det framgår av Jon Helgasons avhandling *Hjärtats skrifter* – en guldgruva för den som intresserar sig för olika aspekter av brevetts betydelse under 1700-talet.

För något decennium sedan kom autentiska brev i litteraturstudier framför allt till användning som biografiskt, kontextualiserande material, som kunde belysa en författares liv, intentioner och verk. Sätten att närma sig denna sorts material har sedan dess breddats betydligt. Det Helgason i sin studie ställer i förgrunden är brevet som medium och kommunikationsform i 1700-talets Tyskland. Hans perspektiv är medieteoritiskt och diskursanalytiskt. Teoretisk referensram är framför allt Friedrich A. Kittlers arbeten om de materiella nedskrivningssystemens – mediernas – betydelse för kulturförändring och idéutveckling. Michel Foucaults och Norman Faircloughs diskursteorier kommer också till användning. Enligt inledningen gäller de frågor som står i centrum »det enskilda jagets uttryck och uttrycksmöjligheter inom ramen för brevkulturens diskursiva rum» samt hur brevkulturen fungerade »som ett experimentfält, både för de elementära formerna för människoskildring och för utvecklingen av den borgerliga sociala processens kultur- och affektmodeller» (s. 15). Längre fram sägs den övergripande frågeställningen gälla »skapandet och tolkandet av texter (i det här fallet brev) som kulturell praktik för individualisering» (s. 46). För detta syfte utgör brevväxlingen mellan Karsch och Gleim en utgångspunkt, eller kanske snarare en samling exempel. Underrubriken, *En brevkulturs uttryck i korrespondensen mellan Anna Louisa Karsch och Johann Wilhelm Ludwig Gleim*, fångar det intryck jag får av prioriteringen i resonemangen: brevmaterialet används framför allt för att illustrera och pröva övergripande frågor som väckts genom annan läsning. Avgränsningen till breven från 1761–1763 motiveras i linje med denna teoretiska orientering med att »det är under denna tidsperiod som de frågeställningar som tas upp i denna avhandling tydligast går att avläsa» (s. 20).

Brevväxlarnas biografiska omständigheter är inte något huvudämne i avhandlingen men utgör ändå en nödvändig bakgrund, allra helst som korrespondenterna inte är särskilt kända i Sverige. Karsch var en enkel kvinna av folket som fått rudimentär bildning. Hon arbetade i sina unga år bland annat som piga och sömmerska, var gift två gånger och fick tre eller fyra barn innan hon uppmärksammades för sina patriotiska dikter. Kring 1760, när hon var i 40-årsåldern, introducerades hon i salongslivet i Berlin. Där hyllades hon som en naturbegåvning och kom i kontakt med Gleim, redan känd som den »tyske Anakreon» och även kallad »Tyskarnes vällustigaste Skald» av Carl Christoffer Gjörwell. Gleim hade en uppsatt position vid domkapitlet i Halberstadt och blev förutom för sina